

Лісіцина Ю. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПОРУШЕННЮ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

PREVENTION OF VIOLATION OF ANATOMICAL MATERIALS TRANSPLANTATION ESTABLISHED BY LAW WITH THE HELP OF UNITS OF THE NATIONAL POLICE

У статті проведено дослідження щодо запобігання підрозділами Національної поліції (Департаментом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми та слідчими органами Національної поліції) порушенню встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Наголошується, що у стратегічному аспекті заходи запобігання злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини за сучасної ситуації здійснюються вибірково: компетентні правоохоронні органи, за правило, викривають не злочинну діяльність, а лише поодинокі злочини, що вчинюються в рамках злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Крім того, не охоплюють такого важливого напрямку запобігання, як перешкодження легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Низка інших недоліків у діяльності правоохоронних органів у цій сфері значною мірою зумовлені відсутністю сучасної концепції та стратегії запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини. У концептуальному аспекті запобігання злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини для досягнення ефективного результату має здійснюватися в тісному взаємозв'язку із запобіганням торгівлі людьми, незаконній міграції, відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, корупції, із забезпеченням належної міжнародної співпраці правоохоронних органів, зокрема підрозділів Національної поліції України.

Окреслені основні шляхи ефективного запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини, що включає такі стратегічні напрями: 1) планування заходів запобігання відповідно до стадій розвитку злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини; 2) розробка належного інформаційно-аналітичного забезпечення; 3) збільшення кількості заходів віктимологічної профілактики; 4) організація ефективного розшуку осіб, які безвісти зникли; 5) профілактика основних явищ, які створюють підґрунтя для злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Ключові слова: *незаконна трансплантація, Національна поліція, запобігання, анатомічні матеріали людини.*

The article deals with the prevention of violation of anatomical materials transplantation established by law with the help of units of the National Police, namely: the Department of Combating Trafficking in Human Beings and Investigative Bodies of the National Police.

It is proved that in the strategic aspect, measures for the prevention of criminal activities in the field of transplantation of human anatomical materials under the current circumstances are carried out selectively: the competent law enforcement agencies, as a rule, expose not criminal activities, but separate crimes committed within the framework of criminal activities in the field of transplantation of human anatomical materials. In addition, they do not cover such important areas of prevention as obstruction of legalization of illegal profits. A number of other shortcomings in law enforcement activities in this field are largely caused by the lack of a modern concept and strategy for preventing the illegal transplantation of human anatomical materials. In the conceptual aspect of preventing criminal activities in the field of transplantation of human anatomical materials, in order to achieve an effective result, the work should be closely linked with the prevention of trafficking in human beings, illegal migration, money laundering, corruption, and the proper international cooperation of law enforcement agencies, in particular units of the National Police of Ukraine.

The basic ways of effective prevention of illegal transplantation of human anatomical materials, including the following strategic directions: 1) planning of prevention measures according to the stages of development of criminal activities in the field of transplantation of human anatomical materials; 2) development of adequate information and analytical support; 3) increase in the number of victimology prevention measures; 4) organizing an effective search for missing persons; 5) prevention of the main phenomena that create the basis for criminal activities in the field of transplantation of human anatomical materials – are outlined.

Key words: *illegal transplantation, National Police, prevention, human anatomical materials.*

Складність організації системи запобігання злочинам висуває нагальну потребу в її адекватному управлінні, де відповідні заходи мають бути належним чином синхронізовані задля досягнення визначальної мети – зниження рівня злочинності. Аналіз результатів міжнародних моніторингових щодо стану запобігання торгівлі людьми, зокрема з метою проведення незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини, засвідчує зниження рівня

її ефективності в Україні, попри низку прийнятих законодавчих й підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері.

Дослідженнями кримінологічних, кримінально-правових та інших аспектів незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини займалися: С.В. Гринчак, В.К. Грищук, В.В. Колосков, М.І. Мельник, А.Л. Менько, О.О. Мислива А.В. Мусієнко, М.І. Хавронюк, Г.В. Чеботарьова, О.О. Юхно.

Метою статті є розроблення ефективних шляхів запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Згідно зі звітами Міжнародної організації з міграції та Держдепартаменту США, Україну зараховано до Другої групи держав, де запобігання торгівлі людьми здійснюється неефективно [1]. Найбільш істотними причинами такого стану визнаються: надто повільна поетапна модернізація національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів запобігання торгівлі людьми; спрямування заходів запобігання, як правило, виключно на захист і надання допомоги постраждалим (зокрема Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р.; Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 783); організаційна незабезпеченість надання соціальних послуг, які законодавчо гарантовані державою жертвам насильства, у зв'язку з торгівлею людьми; недооцінка ролі профілактики у цьому напрямі запобігання; неналежна координація суб'єктів запобігання злочинам цієї категорії [2, с. 156]. Водночас діяльність спеціальних суб'єктів дезорганізує відсутність спеціальних програм запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини. У відомчих документах, що регламентують діяльність компетентних правоохоронних органів щодо запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини, зазвичай не акцентується на особливостях запобігання злочинам цієї категорії (не конкретизовано об'єкти, заходи, етапи запобігання тощо) [3, с. 122; 4, с. 55]. Компетентні правоохоронні органи, за правило, викривають не злочинну діяльність, а лише поодинокі злочини, що вчинюються в рамках злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Зокрема, до таких належить: вербування донора; підготовка до транспортування донора, коли його затримання відбувається на території іноземної держави та за інформацією правоохоронних органів України; виявлення випадків незаконного вилучення анатомічних матеріалів (у померлого донора) у морзі.

У стратегічному аспекті заходи запобігання злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини за сучасної ситуації не охоплюють такого важливого напрямку, як перешкодження легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Низка інших недоліків у діяльності правоохоронних органів у цій сфері значною мірою зумовлена відсутністю сучасної концепції та стратегії запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини.

У концептуальному аспекті запобігання злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини має здійснюватися у тісному взаємозв'язку із запобіганням торгівлі людьми, незаконній міграції, відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, корупції, із забезпеченням належ-

ної міжнародної співпраці правоохоронних органів, зокрема підрозділів Національної поліції України.

Україна, як суверенна незалежна демократична держава, має належним чином забезпечувати ефективне запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини на національному рівні. Однак відповідні заходи, як правило, не виокремлюються та реалізуються у зв'язку із протидією торгівлі людьми. На рівні нормативно-правового регулювання запобігання злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини відповідні цілі та завдання належно не конкретизовані. Отже, визначальним напрямом з удосконалення такої діяльності має стати розробка сучасної кримінологічної стратегії, що на національному рівні враховує специфіку злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Задля вирішення стратегічного завдання забезпечення цілеспрямованості та комплексності запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини компетентні правоохоронні органи мають відмовитися від хибної практики виявлення та припинення окремих видів злочинів цієї категорії, зазвичай лише тих, що передбачені ст. 143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини». Натомість необхідно розвивати можливість для виявлення та припинення усього спектру діянь, що вчиняються в рамках злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, включаючи відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини має здійснюватися відповідно до етапів її розвитку. Так, на ранньому етапі запобігання – це діяльність, спрямована на перешкодження створенню організованого злочинного угруповання відповідної спеціалізації шляхом застосування і кримінально-правових, і кримінологічних заходів. Кримінально-правові заходи, за правило, передбачають притягнення до кримінальної відповідальності так званих «активних» учасників за створення організованого злочинного угруповання, яке планує спеціалізуватися на злочинній діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, а також за керівництво чи участь у ньому. Водночас заходи запобігання можуть бути актуальні до так званих «пасивних» потенційних членів організованого злочинного угруповання, яких залучено до його складу шляхом обману чи насильства, або ж із корисливих спонукань. Зокрема, останні належать до порівняно «соціально благополучних» категорій населення (вузькопрофільні фахівці медичної галузі; особи, які мають забезпечувати проведення незаконної трансплантації анатомічних матеріалів живого донора; особи, які, виконуючи професійні функції, мають доступ до біоматеріалів померлого донора чи можуть забезпечувати відповідний документальний супровід, прикриття майбутньої злочинної діяльності тощо). Їх участь в організованому злочинному угрупованні є обов'язковою з огляду на спеціалізацію злочинної діяльності. Заходи запобігання щодо

цієї категорії осіб мають на меті формування високоморальних якостей, людяності, гуманності, поваги до особистості, її честі, гідності, відповідально-го ставлення до своєї професії тощо, що, зрештою, сприяє формуванню мотивації неухильного дотримання професійної етики, службової дисципліни, несприйняття корупційної поведінки.

Ліквідація організованої злочинної групи не завжди унеможливує вчинення злочинів у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. Адже допоки є попит на кримінальні товари, зокрема анатомічні матеріали людини, щоразу будуть виникати нові організовані злочинні угруповання, що мають на меті одержання високих прибутків, у зв'язку з незаконною трансплантацією. Отже, стратегічна ціль діяльності компетентних правоохоронних органів у цьому напрямі – це обмеження діяльності організованих злочинних угруповань у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини, що реалізується на подальших етапах протидії та запобігання.

Безпосереднє запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини має на меті локалізацію розпочатої злочинної діяльності. На цьому етапі заходи спрямовані на виявлення та припинення не поодиноких злочинів, а усього спектру діянь, що охоплюються злочинною діяльністю у цій сфері. Адже, наприклад, притягнення до кримінальної відповідальності, у зв'язку з вербуванням потенційного донора анатомічних матеріалів людини, його переправленням через державний кордон, може мати запобіжний ефект, якщо це дасть змогу локалізувати й припинити відповідну злочинну діяльність.

До переліку заходів на етапі безпосередньої протидії та запобігання злочинній діяльності незаконної трансплантації, зокрема можна зарахувати: виявлення, притягнення до кримінальної відповідальності лідерів такої організованої злочинної діяльності; виявлення й притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які за певну винагороду пропонують, обіцяють або надають «посередницькі послуги» реципієнту чи іншим зацікавленим особам у «сприянні» щодо пошуку донора чи пришвидшення проведення трансплантації в обхід визначеному порядку; виявлення осіб, які пропонують продати свої анатомічні матеріали або придбати ці анатомічні матеріали; виявлення й залучення до співпраці з компетентними правоохоронними органами пасивних учасників організованої злочинної діяльності, які забезпечують злочинну діяльність у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові під примусом, унаслідок обману, фізичного чи психічного насильства; схилення свідків, потерпілих до співпраці з компетентними правоохоронними органами шляхом забезпечення їх захисту й стимулювання їх активності щодо протидії та запобігання незаконним трансплантації анатомічних матеріалів людини; обмін оперативною інформацією з правоохоронними органами прикордонних держав, держав із розвинутою мережею трансплантаційних центрів, держав походження, транзиту чи призначення «живого товару» з метою трансплантації.

До переліку організацій, які можуть взаємодіяти на міжнародній основі, зважаючи на наявність у них цінної інформації щодо протидії й запобігання незаконним трансплантації анатомічних матеріалів людини, зокрема, можна зарахувати: підрозділи поліції (прикордонної, місцевої, регіональної), інші спеціалізовані підрозділи; міграційні служби; митні служби; органи, які наділені обвинувальними повноваженнями; органи системи міністерства іноземних справ – посольства, консульства та візові управління; органи міністерства внутрішніх справ чи юстиції, у віданні яких перебуває надання притулку чи посвідки на проживання; органи соціального забезпечення; органи охорони здоров'я; агентства соціального захисту; недержавні організації, які займаються проблемами жертв торгівлі людьми; авіакомпанії, транспортні агентства [5, с. 98–99].

Заходи запобігання рецидиву значною мірою спрямовані на недопущення самодетермінації злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. З цією метою першочерговим завданням компетентних правоохоронних органів має бути застосування таких заходів: позбавлення організованих злочинних угруповань можливості відмивання «брудних» грошей, значна частина яких передбачена для подальшого розвитку цього сегменту кримінального бізнесу (виявлення, припинення руху та вилучення кримінальних капіталів); «декриміналізація» діяльності відповідних державних структур, сфер діяльності, суспільних інституцій, які через корумпованість використовувалися злочинним угрупованням із метою забезпечення злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини (усунення порушень документообігу, проведення перевірок дотримання виконавцями інструкцій, правил, розпоряджень тощо, які регламентують організацію трансплантації, вилучення анатомічних матеріалів людини тощо); правовиховна робота зі засудженими за злочини, пов'язані з незаконними трансплантацією органів або тканин людини чи донорством крові з метою недопущення їх повернення на злочинний шлях; правовиховна робота з морально нестійкими реалізованими жертвами незаконної трансплантації, які через чітко виражену корисливу спрямованість особистості можуть виявляти готовність до участі в організованій злочинній діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, забезпечуючи пошук та схилення інших осіб до продажу своїх органів, тканин або крові.

Значна частина окреслених заходів реалізується в рамках оперативно-розшукової профілактики. На основі результатів теоретико-прикладного аналізу вбачається доцільним виокремити такі стратегічні напрями запобігання незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини: 1) запобігання незаконній міграції (налагодження належного прикордонного контролю, зокрема з використанням транспортних засобів комерційних перевізників); 2) удосконалення контролю паспортних та інших документів, що надають право виїзду з України та в'їзду до України; 3) своєчасне оформлення документів на право

перебування в Україні або повернення до України; 4) репатріація іноземців та осіб без громадянства, які є жертвами торгівлі людьми; 5) примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство щодо протидії торгівлі людьми тощо [6]; 6) запобігання незаконному обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин, зокрема таких, що надходять із зони АТО; 7) організація ефективного розшуку осіб, які безвісти зникли; 8) профілактика пияцтва, наркоманії, безпритульності, бездоглядності та інших основних явищ, які підвищують ризик особи стати жертвою незаконної трансплантації органів або тканини людини чи донорства крові.

Щодо кожного з наведених напрямів запобігання розроблено відповідні комплекси заходів, які ретельно висвітлені у кримінологічних джерелах. Зокрема, компетентні правоохоронні органи з метою виявлення нелегальних мігрантів здійснюють відпрацювання місць їх вірогідного перебування, встановлюють та перекривають маршрути їх імовірного пересування, здійснюють перевірки паспортних документів тощо. В юридичній літературі зазначається, що найоптимальніші шляхи удосконалення запобігання нелегальній міграції, зокрема пов'язаній із незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини, отже, мають передбачати: створення єдиної державної структури, одним зі завдань якої стала б консолідація зусиль державних органів та правоохоронних органів усіх рівнів, спрямованих на запобігання нелегальній міграції; більш якісну й повну імплементацію положень міжнародних конвенцій щодо кримінальної відповідальності юридичних і фізичних осіб, які запрошують і приймають іноземців – потенційних порушників імміграційного законодавства України; поліпшення якості прикордонного контролю з метою усунення мінімальних можливостей нелегального перетинання державного кордону, а також викриття злочинних угруповань на території держави, які здійснюють посередницьку щодо нелегальної міграції діяльність [7, с. 436–437]; закріплення на законодавчому рівні такого імміграційного контролю, який би перешкоджав іноземним фахівцям у галузі медицини, які зловживали своєю професійною діяльністю, в'їжджати до України [8] тощо.

Важливим джерелом геостратегічної інформації є результати аналізу походження засобів, що декларуються під час перетину кордону в разі транскордонних перевезень (досвід Італії). Завдяки цьому правоохоронним органам вдалося виявити значні суми коштів із держав далекого зарубіжжя. Вибіркові перевірки можуть бути спрямовані на ймовірні групи ризику й сприяти виявленню незадекларованих грошових коштів, зокрема й одержаних злочинним шляхом у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини [5, с. 44].

Отже, первинним завданням сучасної системи запобігання злочинній діяльності у сфері незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини є пошук кримінологічно значущої інформації. Цьому сприятиме створення й розвиток центрів інфор-

мації й аналізу, де відповідні суб'єкти матимуть доступ до захищеного вебсайту, який можна поповнювати інформацією й ознайомитися у службових цілях наявними даними [5, с. 152].

У стратегічному напрямі пошуку осіб, які безвісти зникли, як потенційні донори анатомічних матеріалів, джерелами ймовірної інформації можуть стати відомості про: зникнення осіб за відсутності вимог щодо їх викупу; наміри особи, зниклої безвісти, працевлаштуватися на високооплачувану роботу в іншому регіоні чи державі за посередництвом третіх осіб чи компаній; виїзд особи, зниклої безвісти, для укладення шлюбу з особою, з якою вона познайомилася в мережі Інтернет чи за посередництвом шлюбного агентства; висунуті зниклому вимоги відпрацювати одержані ним у борг кошти в іншому регіоні держави чи за кордоном; попередню зміну особою, яка пропала безвісти, прізвища, імені чи по батькові з метою усунення ймовірних перепон для повернення до держави, з якої раніше була депортована; причетність до оформлення на роботу безвісти зниклої особи, яку підозрюють у торгівлі людьми; осіб, які наводили довідки в лікувальному закладі про стан здоров'я, групу крові, стан окремих анатомічних матеріалів особи, яка безвісти зникла; проходження особою, яка безвісти зникла, медичного огляду, з ініціативи іншої особи, що передбачало дослідження стану здоров'я її окремих анатомічних матеріалів й отримання медичного закладення з цього приводу; придбання проїзних документів й отримання закордонного паспорту на ім'я особи, яка пропала безвісти, за рахунок особи, котра сприяла в її працевлаштуванні, виїзді за кордон на навчання чи для укладення шлюбу; спільне слідування з особою, безвісти зниклою, осіб, яких підозрюють у причетності до торгівлі людьми чи інших аналогічних злочинів; зникнення безвісти малолітнього (малолітньої) з неблагополучної сім'ї; фіктивність діяльності юридичної особи, яка забезпечувала працевлаштування (нерентабельність господарської діяльності з працевлаштування громадян за умов, які пропонуються потенціальному працівнику; значна невідповідність рівня обіцяної платні рівню оплати праці в державі, де особа планує розпочати трудову діяльність; незрозумілість змісту пропонованої роботи для особи, яка планує її здійснювати; незатребуваність зазначеного виду діяльності в державі призначення, що пропонується працівнику; оформлення коштом роботодавця особистих і виїзних документів особи, яку працевлаштовують, без відображення у письмовому договорі суми витрачених на це коштів, які працівник має повернути тощо); виїзд постраждалого за підробленими документами із використанням різних схем, пов'язаних із фіктивним усиновленням (удочерінням), шлюбом тощо; виїзд особи, яка працевлаштовується за туристичною візою в державі, де не розвинена туристична діяльність [5, с. 74–77].

Із метою перешкоджання компетентними правоохоронними органами незаконному виїзду з України безвісти зниклих осіб доцільно скеровувати сторожові листи відповідного змісту на контрольно-про-

пускні пункти, а також запити в компанії, які надають транспортні послуги, щодо придбаних у них проїзних документів, наявності посадочних талонів на ім'я особи, що пропала безвісти.

Для виявлення осіб, які за певну винагороду здійснюють різного роду «посередницьку» діяльність у галузі трансплантології, компетентним правоохоронним органам доцільно: вивчати й аналізувати приватні оголошення відповідного змісту, особливо ті, що розміщені в мережі Інтернет; розвивати мережу інформаторів з-поміж працівників медичної галузі, які можуть повідомити про випадки звернень до них осіб із проханням допомогти у продажу чи купівлі трансплантатів тощо [9, с. 560]. Зважаючи на зростання частоти звернень учасників організованих злочинних угруповань до інтернет-ресурсу, де у відкритому доступі містяться не лише оголошення відповідного змісту, але й прайс на кожну одиницю такого товару «чорного ринку» (онлайн-аукціони з торгівлі анатомічними матеріалами людини), є потреба розвитку інформаційних технологій щодо своєчасного виявлення таких випадків. Отже, доцільно практикувати використання аналітично-

го пошуку відомостей про торгівлю анатомічними матеріалами, а також створювати інформаційні об'єкти-повідомлення, що імітують злочинну діяльність. Останній, хоч і пасивний, але доволі ефективний спосіб запобігання незаконній трансплантації.

Задля запобігання поширенню в мережі Інтернет оголошень щодо продажу/купівлі анатомічних матеріалів людини необхідно розвивати співпрацю компетентних правоохоронних органів із вітчизняними інтернет-провайдерми, операторами мобільного зв'язку й фінансовими установами з метою блокування доступу до такої інформації.

Таким чином, на загальнонаціональному рівні для удосконалення запобігання порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини доцільно, зокрема: а) розробити системні заходи протидії усьому спектру кримінально-караних діянь, які вчинюються на різних етапах злочинної діяльності у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини; б) розвивати нові форми взаємодії компетентних правоохоронних органів із громадськістю; в) формувати належне інтегративне інформаційно-аналітичне забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Торгівля людьми в Україні – огляд ситуації у 2013 році. URL: http://www.google.com.ua/?gws_rd=ss#g=%D1%.
2. Дручек О.В. Торгівля людьми та проблеми протидії їй в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 154–157.
3. Мусієнко А. Деякі елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Юридичні науки. 2010. № 84. С. 52–54.
4. Мусієнко А. Особливості формування системи заходів запобігання торгівлі органами або тканинами людини. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Юридичні науки. 2012. № 91. С. 53–56.
5. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия : научно-практическое пособие / А. Андреани и др.; под ред. О.П. Левченко. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 271 с.
6. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.
7. Гиндик Н.П. Діяльність органів внутрішніх справ щодо забезпечення міграційного процесу в Україні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 580 с.
8. Трансплантація органів : не повторити досвід Китаю. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/sport/55bfd0e224341>.
9. Соловьев А.П. Незаконная трансплантация органов и (или) тканей человека и ее предупреждение. *Актуальные проблемы российской права*. 2007. № 1 (4). С. 554–560.